

Чернівецький обласний краєзнавчий музей

МУЗЕЙНИЙ ЩОРІЧНИК

Випуск 6-8

**МУЗЕЙНИЙ ЩОРІЧНИК
ЧЕРНІВЕЦЬКОГО ОБЛАСНОГО КРАЄЗНАВЧОГО МУЗЕЮ**

**MUSEUM YEARBOOK
OF THE CHERNIVTSI REGIONAL MUSEUM**

CHERNIVTSI REGIONAL COUNCIL
CHERNIVTSI REGIONAL STATE ADMINISTRATION
Department of Culture
CHERNIVTSI REGIONAL MUSEUM

**MUSEUM YEARBOOK
OF THE CHERNIVTSI REGIONAL
MUSEUM**

Issue 6-8 (2021-2023)

Edited by
O. V. Rotar

Chernivtsi, «Druk Art», 2023

ЧЕРНІВЕЦЬКА ОБЛАСНА РАДА
ЧЕРНІВЕЦЬКА ОБЛАСНА ДЕРЖАВНА АДМІНІСТРАЦІЯ
Управління культури
ЧЕРНІВЕЦЬКИЙ ОБЛАСНИЙ КРАЄЗНАВЧИЙ МУЗЕЙ

**МУЗЕЙНИЙ ЩОРІЧНИК
ЧЕРНІВЕЦЬКОГО ОБЛАСНОГО
КРАЄЗНАВЧОГО МУЗЕЮ**

Випуск 6-8 (2021-2023)

Відповідальний редактор
О. В. Ротар

Чернівці, «Друк Арт», 2023

УДК 069:908(477.85)(084)
М89

*Рекомендовано до друку рішенням вченої ради
Чернівецького обласного краєзнавчого музею
(протокол № 3 від 27 квітня 2023 р.)*

Голова редакційної колегії: *О. В. Ротар*

Члени редакційної колегії: *К. В. Валявська, канд. іст. наук; В. А. Вознюк; М. В. Глібіщук, канд. іст. наук; І. І. Данчук; О. В. Добржанський, докт. іст. наук, професор; О. Г. Драгомирецька; М. В. Ільків, канд. іст. наук; Л. В. Колодій; Ю. М. Микосянчик; Т. В. Мінаєва, канд. іст. наук; Т. Д. Никирса, канд. біол. наук; О. В. Пелех; І. А. Піддубний, докт. іст. наук, доцент; І. В. Скільський, канд. біол. наук; Г. М. Скорейко, канд. іст. наук, доцент; Н. А. Смірнов, канд. біол. наук; М. К. Унгурян; А. В. Федорук, канд. іст. наук, доцент; Н. М. Холодницька; І. І. Чорней, докт. біол. наук, професор.*

Музейний щорічник Чернівецького обласного краєзнавчого музею /
М89 відп. ред. О. В. Ротар. – Чернівці : Друк Арт, 2023. – Вип. 6-8 (2021-2023). –
320 с.

ISBN 978-617-8129-22-4

До даного випуску увійшли статті й повідомлення співробітників Чернівецького обласного краєзнавчого музею та інших наукових установ. Опубліковано дослідження з історії, археології та народознавства. Надруковано матеріали, присвячені літературі, мистецтву і музейній справі. Окремими розділами представлені відомі персоналії та природа нашого краю.

Видання розраховане на співробітників наукових установ, працівників освітніх закладів, здобувачів освіти та краєзнавців.

УДК 069:908(477.85)(084)

ISBN 978-617-8129-22-4

© Колектив авторів, 2023
© ТОВ «Друк Арт», 2023

Микола ІЛЬКІВ

МЕТАЛЕВА ГЕРАЛЬДИЧНА НАКЛАДКА В ЕКСПОЗИЦІЇ ЧЕРНІВЕЦЬКОГО ОБЛАСНОГО КРАЄЗНАВЧОГО МУЗЕЮ: ІДЕНТИФІКАЦІЯ ДАВНЬОЇ ЗНАХІДКИ

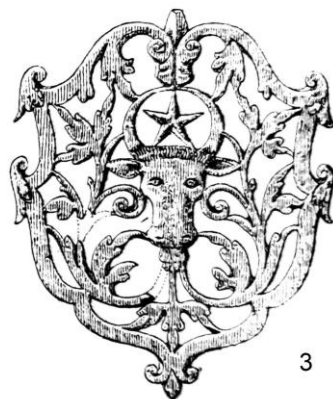
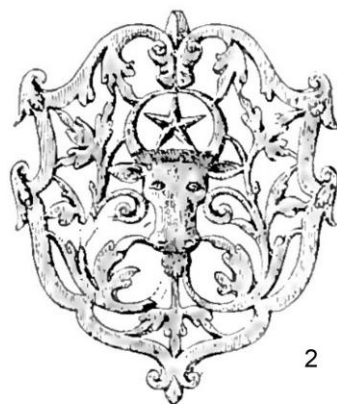
У розділі постійно діючої експозиції Чернівецького обласного краєзнавчого музею «Буковина у складі Молдавського князівства» представлена плоска ажурна накладка, вирізана з листової бронзи й покрита позолотою (рис. 1: 1). Виріб доволі значних розмірів – 17,3×14,3 см при товщині 3,5 мм, майстерно виконаний у вигляді геральдичного щита з вертикальною віссю симетрії. У його центрі розміщена голова бика (тура) з великими, округло вигнутими вгору рогами з фактично з'єднаними між собою верхівками, а також чітко виділеними заглибленим рельєфом очима, лобом, вухами каплеподібної форми з косими насічками по периметру, ніздрями та язиком. Між рогами знаходиться п'ятикутна зірка. Від язика відходять три пагони, центральний з яких закінчується в середині підніжжя трійчатороздільним листком із зубчастим краєм, а два бокових – звивисто підносяться вгору й галузяться на 8 листків та два спіральні завитки. Посередині глави щитка над рогами – короноподібне потовщення. Воно плавно переходить в S-подібні волути, які закінчуються профільними зображеннями листків із завитками вгорі. Парою малих завитків із листком посередині закінчується також основа підніжжя. Незначна ділянка лівого пагона втрачена.

Для ідентифікації експонату важливе значення має опубліковане повідомлення відомого на Буковині архітектора, музейника, археолога, консерватора Центральної комісії з питань дослідження та охорони пам'яток історії та мистецтва Карла Ромшторфера (1854-1916). Так, спершу в 1890 р. у періодичному виданні Центральної комісії у Відні, а в 1893 р. в щорічнику Буковинського крайового музею з'явилася коротка інформація від дослідника про останні знахідки у краї. Повідомлення фактично ідентичні за змістом, із певною коректурою в останньому випадку:

«Conservator *Paul Romstorfer* berichtete, dass anlässlich der Ausbesserung eines Waldweges im *Ostrathale* mehrere Lanzenspitzen und zwei gleiche in der Abbildung in halber Grösse wiedergegebene Messingschildchen gefunden wurden. Die Messingplatte ist 3½ mm dick, laubfigurenartig beschnitten und nachträglich etwas zugefeilt und gepuzt. Auf der Rückseite ein keilförmiger Ansatz zum Befestigen dieses Schildchens an einen anderen Gegenstand. Die Darstellung ist eine Wiedergabe des Moldauischen Wappens (Fig. 23)» [12, S. 77].

«(Messingschild.) «Conservator *Carl A. Romstorfer* berichtete, dass anlässlich der Ausbesserung eines Waldweges im *Ostrathale* mehrere Lanzenspitzen und zwei gleiche in nebenstehender Abbildung (Fig. 18) im Viertel der natürlichen Grösse wiedergegebene Messingschildchen gefunden wurden. Die Messingplatte ist 3½ mm dick, laubsägenartig ausgeschnitten und nachträglich etwas zugefeilt und gepuzt. Auf der Rückseite ist ein keilförmiger Ansatz zum Befestigen dieses Schildchens an einen anderen Gegenstand. Die Darstellung ist eine Wiedergabe des Moldauischen Wappens» [14, S. 61].

Тобто мова йде про латунну пластину тієї ж товщини, що й експонований предмет, з рослинним мотивом, вирізаним знаряддям на зразок лобзика та зашліфованим. Зазначено також, що на звороті виріб має клиноподібний виступ для кріплення. На думку К. А. Ромшторфера,

Walzen der Straße im Ostratale. (Forstwirtschaftsbezirk Stulpikany.)

4

Рис. 1. Металева накладка в експозиції ЧОКМ (1),
її зображення в повідомленнях К. А. Ромшторфера 1890 р. (2, [12]) і 1893 р. (3, [14])
та прокладання дороги в долині Остра (4, за: Opletal, 1906 [13]).

на пластині зображено герб Молдавії. Особливо важливо, що обидві публікації супроводжуються прорисовкою знахідки (рис. 1: 2, 3), завдяки якій ми можемо остаточно переконатися, що експонат на виставковому стенді музею та описана й проілюстрована у стародруках знахідка тотожні: навіть втрачені ділянки рослинного декору на оригіналі та його зображенні повністю збігаються.

У повідомленні К. А. Ромшторфера, що особливо важливо, вказано місце й обставини знахідки – в Остраталі під час ремонту лісової дороги. Населеного пункту з такою назвою на території Буковини немає, тому, очевидно, що мова йде про долину Остра. У межах північної та південної частин краю відомо два населені пункти з назвою Остра (нім., рум. *Ostra*): 1) село між Нижніми Станівцями та Драчинцями, назване від однойменної гори; 2) поселення, «засноване галицькими гуцулами», біля Стулпикан і назване від однойменного струмка [11, с. 259]. Знахідка пов'язана з другим пунктом, де для лісопильного промислу проводилися дорожні роботи в долині р. Остра, в т. ч. за рахунок інвестицій Буковинського православно-релігійного фонду в Чернівцях (рис. 1: 4) [13, S. 36, Fig. 25]. Залишається невідомим, чи мали відношення до цього ж комплексу виявлені в ході земляних робіт наконечники списів. Більш вірогідно, що ні, як й інші зразки предметів озброєння з околиць, які здавна траплялися в цьому районі, наприклад, навершя булав і шолом XIII-XIV ст. [15, р. 195-196; 1, с. 237, рис. 2: 3].

Безперечно, варто погодитися з думкою К. А. Ромшторфера, що на знахідці відображено герб Молдавії. Голова бика із зіркою між рогами та іншими геральдичними елементами була династичною емблемою Мушатинів (вперше фіксується на печатках й монетах Петра I (бл. 1375-1392 рр.) та поступово перетворилася на державний символ. Попри численні стилістичні видозміни в зображенні голови бика та зірки між його рогами, використовувати їх як хронологічний індикатор складно. Наприклад, у схожій манері впродовж тривалого часу відображались ці елементи на монетах Петра I, Олександра I, Іліяша I, Стефана II, печатках Олександра I, Стефана III 1459 р., Деспота Воде 1563 р., епіграфічних пам'яток тощо [10, pl. XXVI: 2-4, XXXV: 3, 4, XXXVI: 1, 2, XLI: 1; 9, р. 50, 51, 50, 61, 62, 67, 68, 69, 70, 71, 74]. Однак навіть після згасання роду Мушатинів у 1668 р. їх символіка ще довго використовувалася.

Певним хронологічним індикатором, також із дуже широкими межами датування, є форма накладки. У загальних рисах вона повторює бароковий геральдичний щит, який, відповідно, максимально використовувався впродовж XVI-XVIII ст. Щодо Молдавського князівства, то голова бика з іншими атрибутами зображена в бароковому щиті на гербах 1603 р., господаря Василя Лупу 1643 р. і 1646 р., Петра Могили 1645 р. і 1646 р. [8, с. 32, 34, 36, 47, рис. 60, 91, 112, 252; 3, с. 8, іл. 2], а також низці інших гербів 1641-1645, 1643, 1644, 1646, 1673, 1680, 1697 рр. й ін. [10, pl. XXVI: 4, XXVIII: 2, XXIX, XXX: 2] (рис. 2: 1-4). Загалом вважається, що в Молдавію бароко проникло з другої половини XVII ст. [7, с. 62-63].

Визначити, для чого призначалася така накладка, складно через відсутність відомих аналогій. Певними підказками щодо цього слугує клиноподібний виступ для кріплення накладки (ймовірно, на дерев'яну основу), а також той факт, що в долині Остра разом були знайдені два ідентичні екземпляри. Таким чином, зрозуміло, що в давнину вони використовувалися попарно. Крім нумізматичного та сфрагістичного матеріалу, герб Молдавського князівства нерідко рельєфно зображали як у камені на монументальних стаціонарних об'єктах (церквах, монастирях, поховальних плитах), так і на рухомих старожитностях (керамічних пічних кахлях, металевих дзвонах, кадильницях, підсвічниках, посуді тощо). Вартісний матеріал,

майстерність і технологія виготовлення таких пластин вказує на особливе й непересічне їх призначення. Є підстави висловити припущення, що металеві геральдичні накладки як ктиторський символ кріпилися в цоколі церковного іконостасу по боках від царських воріт. Так, на українських землях практика відображати ктиторську емблематику на цоколі іконостасів мала місце в XVII-XVIII ст. Один із найдавніших таких випадків засвідчений двома ліпними

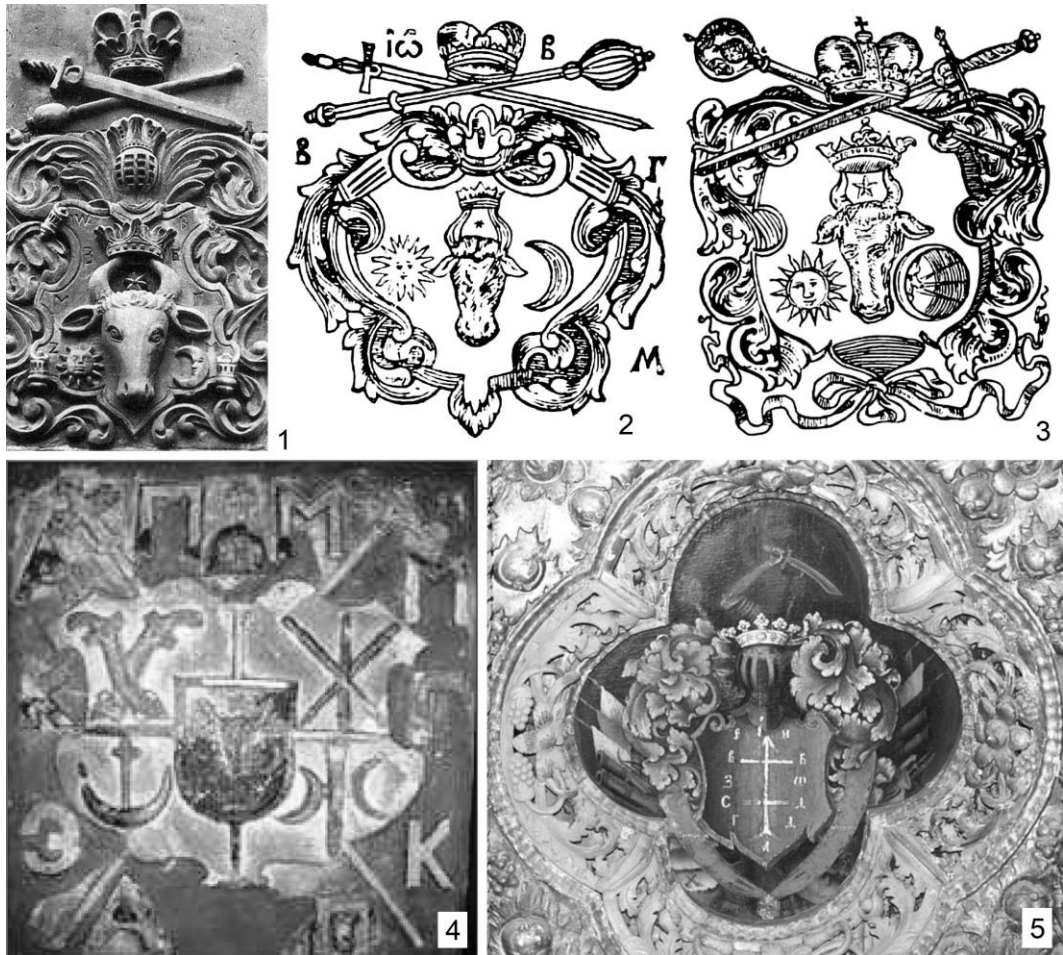

Рис. 2. Герб Молдавії 1644 р. на церкві Св. Параскеви у Львові, ктитор Василь Лупу (1); герб у виданні «Сім святих таїнств» 1644 р., Ясси (2); герб у Псалтирі 1680 р., Ясси (3, за: Сеповодеану, 1977 [10]); реконструкція герба Петра Могили на іконостасі у Софії Київській (4, за: Нікітенко, 2016 [3]), герб Данила Апостола на іконостасі 1732 р. Спасо-Преображенської церкви в с. Великі Сорочинці (4, за: Оляніна, 2016 [5]).

гербами митрополита Петра Могили (рис. 2: 4) – відомого українського культурного та політичного діяча молдавського походження (!). Їх фрагменти були знайдені біля цегляної основи іконостасу під час розкопок вітварної частини Софійського собору в Києві у 1940 р. [2, с. 113]. Герб лаврського архимандрита Іосафа Кроковського було вміщено в нижньому ярусі іконостасів

1696 р. приділів Микільського Військового собору в Києві. У другій половині XVII – XVIII ст. уведення гербів українських гетьманів та козацької старшини в оздоблення іконостасів стає регулярним, наприклад: герби Івана Мазепи у цоколі іконостасу 1677 р. у Трапезній Введенській церкві Троїцького чернігівського монастиря та в іконостасі 1692 р. Покровської церкви с. Мохнатин, чернігівського полковника Якова Лизогуба на іконостасі 1701 р. у храмі апостола Якова біля Успенського собору Єлецького монастиря в Чернігові, родини Лизогубів на тумбах іконостасу 1715 р. Катерининської церкви Чернігова, 4 родові герби Апостолів у цоколі іконостасу 1732 р. Спасо-Преображенської церкви в с. Великі Сорочинці, Скоропадських у цоколі іконостасу 1735 р. церкви Різдва Богородиці Гамаліївського монастиря, Павла Полуботка в іконостасі Вознесенської церкви Чернігова, Івана Гамалії в Борщівській Воскресенській церкві Стародубського повіту [5, с. 126-127; 6].

Виконані на високому художньому рівні герби розміщувалися в характерних для стилю бароко щитах з пишним рослинним орнаментом у вигляді виноградної лози чи аканта (рис. 2: 5). Очевидно, саме композиція зі стилізовано зображених і вигнутих пагонів аканта ажурно відображена на предметі з ЧОКМ. Відоме ще в античній архітектурі рельєфне відтворення мотиву цих рослин стало особливо популярним у європейському орнаментальному мистецтві доби Ренесансу (в Україні – з другої половини XVI ст.), а за доби Бароко фактично повністю витіснило інші різновиди флорального декору [4, с. 266-267]. Тому барокове виконання щита металевої пластини й пагонів аканту на ній цілком узгоджуються зі стилістикою орнаментики іконостасів цього часу. Так, за типологією Світлани Оляніної, запропонованою для іконостасів XVII-XVIII ст. [4, с. 268; 6], на накладці з долини Остра присутні: мотив верхньої частини фронтально поданого листка, мотив зображеного у профіль вигнутого листка із закрученим кінчиком (4 симетрично по боках), композиції з хвилясто вигнутого пагону аканта та зі спіралью закрученої його галузки.

Отже, на основі опублікованих повідомлень К. А. Ромшторфера є можливість ідентифікувати музейний експонат у вигляді металевої геральдичної накладки із випадковою знахідкою в долині Остра у південній частині Буковини. Один із двох ідентичних виробів, знайдених близько 1890 р., потрапив згодом до Буковинського крайового музею і, на відміну від більшості колекції закладу, вцілів у роки Другої світової війни та закономірно опинився у ЧОКМ. Зображення у вигляді голови бика із зіркою між рогами символізує Молдавське князівство, хоч і не містить всіх елементів герба. На основі барокового виконання накладки та ймовірного її використання як символу ктиторства молдавського господаря на іконостасі, можна лише орієнтовно і в широких хронологічних межах запропонувати її датування: середина XVII – перша третина XVIII ст. Пошук аналогій експонату й, можливо, документальних свідчень дозволить перевірити й уточнити таке припущення.

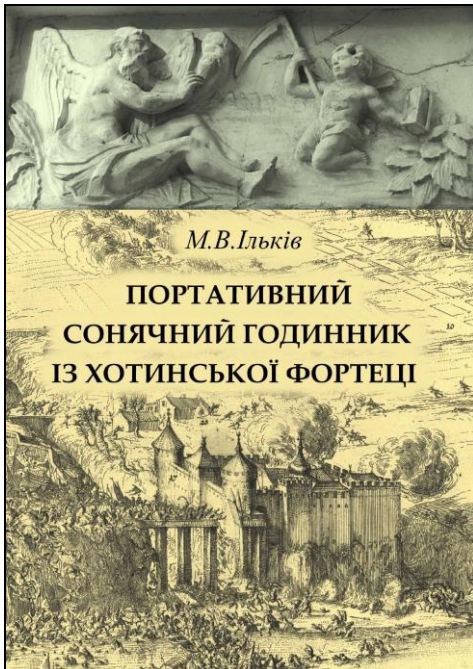
ЛІТЕРАТУРА

1. Горелик М. В. Шлеми і фальшюны: два аспекта взаимовлияния монгольского и европейского оружейного дела // Степи Европы в эпоху средневековья. – Донецк, 2003. – Т. 3. – С. 231-244.
2. Каргер М. К. Древний Киев. – Москва – Ленинград: Изд-во АН СССР, 1961. – Т. 2. – 662 с.
3. Нікітенко Н. Софійський собор. Путівник. – Київ: Національний заповідник «Софія Київська», 2016. – 98 с.
4. Оляніна С. Типологія форм аканта в орнаменті іконостасів XVII-XVIII ст. // Художня культура. Актуальні проблеми. – 2013. – Вип. 9. – С. 262-291.
5. Оляніна С. В. Герби фундаторів в програмі іконостасів XVII-XVIII ст.: символічний задум // Культурологічна думка. – 2016. – № 10. – С. 125-134.

6. **Оляніна С.** Український іконостас: символічна структура та іконологія. – Київ: АртЕк, 2019. – 400 с.
7. **Советов П. В.** Мирон Костин и его эпоха (1633-1691) // *Stratum plus*. – 2010. – № 6. – С. 61-71.
8. **Юрчишин-Сміт О.** Чернець Ілля (fl. 1637-1663). Каталог творів. Українська та румунська гравюра доби бароко. – Київ: Майстер книг, 2021. – 327 с.
9. **Buzdugan G., Luchian O., Oprescu C. C.** Monede și banknote românești. – București: Sport-Turism, 1977. – 430 p.
10. **Cernovodeanu D.** Știința și arta heraldică în Români. – București: Editura Științifică și Enciclopedică, 1977. – 566 p.
11. **Die Bukowina.** Eine allgemeine Heimatkunde = Буковина. Загальне краєзнавство. – Чернівці: Зелена Буковина, 2004. – 488 с.
12. **Notiz 18** // Mitteilungen der k. k. Central-Commission zur Erforschung und Erhaltung der Kunst- und Historischen Denkmale. – Wien, 1890. – Jg. XVI, N. F. – S. 77.
13. **Opletal J.** Forstliche Bauinvestitionen im Bereiche der k. k. Direktion der Güter des Bukowiner griechisch-orientalischen Religionsfondes in Czernowitz. – Czernowitz: Verlage der k. k. Güterdirektion, 1906. – 84 S.
14. **Romstorfer C. A.** Aus den «Mittheilungen der k. k. Central-Commission» // Jahrbuch des Bukowiner Landes-Museums. – Czernowitz, 1893. – Jg. II. – S. 45-72.
15. **Spinei V.** Moldova în secolele XI-XIV. – București: Editura Științifică și Enciclopedică, 1982. – 384 p.

БІБЛІОТЕКА КРАЄЗНАВЦЯ

Ільків М. В. Портативний сонячний годинник із Хотинської фортеці: атрибуція, особливості використання, просторово-часовий контекст. – Чернівці: Технодрук, 2019. – 208 с.

Книга присвячена одній знахідці, виявленій під час археологічних досліджень на території Хотинської фортеці у 2013 р. – частині кишенькового сонячного годинника зі слонової кістки. У роботі подано реконструкцію приладу і з'ясовано принцип його роботи. Розглядаються питання про час і місце виготовлення, авторство компасного годинника. Подано коротку характеристику супровідного матеріалу та встановлено соціально-економічні й військово-політичні обставини використання приладу. На основі різних категорій джерел обґрунтовується застосування сонячних хронометрів на українських землях у Ранній Новий час, зокрема запорозькими козаками і кримськими татарами.